ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 116, Mayıs 2021, s. 467-482

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.50052>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
22.03.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
17.05.2021

Sevim ÇOLAK AKGÜN

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Y. Lisans Öğrencisi
colaksevim8@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ozan Ümran KARAHAN

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ozan.karahan@usak.edu.tr

AMARNA MEKTUPLARI BAĞLAMINDA MISIR-MİTANNİ İLİŞKİLERİ*

Öz

Amarna Çağı (MÖ 1390-1295) Mısır, Hitit, Babil, Asur, Arzawa ve Alaşya gibi dönemin büyük devletleri ile bu devletlere bağlı vasal devletlerin yoğun diplomatik ilişkiler içerisinde olduğu bir çağ olmuştur. Orta Mısır'daki el-Amarna bölgesinde MS 19. yüzyılın sonlarında bulunan ve Amarna mektupları olarak adlandırılan çivi yazılı belgeler Amarna Çağı'ndaki devletlerarası yazışmalardan oluşmakta ve dönemin diplomatik ilişkilerinin mahiyetini ortaya koymaktadır. Amarna Çağı'nda Mısır devleti yıllardır sürdürdüğü askeri faaliyetler sonucu uluslararası konumunu güçlendirmişti. Mısır devleti bu dönemde diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurma yoluna gitmiş bu dönemdeki en önemli müttefiki ise gittikçe güçlenen Hitit tehlikesine karşı Mitanni devleti olmuştur. Bu çalışmada Mitanni kralı Tuşratta'nın (MÖ 1365-1330), Mısır firavunları III. Amenofis (MÖ 1390-1352) ve IV. Amenofis'e (MÖ 1352-1336) yazdığı mektupların bağlamından hareketle Mısır-Mitanni ilişkisinin yanı sıra dönemin uluslararası diplomasi anlayışının da incelenmesi amaçlanmıştır.

* Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü "Eski Mısır Firavunu IV. Amenofis Döneminde Siyasi, Dini ve Kültürel Faaliyetler" adlı tez çalışmasından faydalanılarak yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Amarna Çağı, Amarna Mektupları, Mısır, Mitanni, Diplomasi

EGYPTIAN-MITANNI RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE AMARNA LETTERS

Abstract

Amarna Period (1390-1295 BC) was an era that major countries of the term, like Egypt, Hittite, Babylon, Assyrian, Arzawa and Alasiya, and vassal states which were depended on these countries had intensive diplomatic relations. The documents with cuneiform which were found in El-Amarna Region at Middle Egypt at the end of 19th century and named as Amarna Letters are comprised of interstate correspondence at AmarnaPeriod and reveals the quality of diplomatic relations of the period. In Amarna Period, Egypt strengthened its international position as a consequence of military activities carried on over the years. Egypt, resorted to establish diplomatic relations with the other countries and Mitanni was its major ally nation in this period against the threat of Hittite which was becoming stronger gradually. In this study, it is aimed to analyze the conception of international diplomacy at this period and inspect Egypt and Mitanni relations within the context of letters that King of Mitanni, Tušratta (1365-1330 BC), had written to Egyptian Pharaohs Amenofis III (1390-1352 BC) and Amenofis IV (1352-1336 BC).

Keywords: Amarna Period, Amarna Letters, Egypt, Mitanni, Diplomacy

GİRİŞ

Amarna Çağı (1390-1295)¹ adını Eski Mısır firavunları III. Amenofis ve IV. Amenofis'in dönemin güçlü devletleri ve Suriye-Filistin bölgesindeki vasal devletlerle yazışmalarını içeren 387 adet kil tabletin 1887 yılında bugün Orta Mısır'da yer alan ve El-Amarna olarak adlandırılan bölgede bulunmasıyla almıştır. Bu mektuplardan iki Hititçe, bir Asurca ve bir de Hurrice olanların dışındakiler dönemin diplomasi dili olan Akadca ile yazılmışlardır (Bryce ve Rees, 2016, s. 53). Devletlerarası diplomatik ilişkilerin oldukça yoğun olarak yaşandığı dönemi aydınlatması açısından oldukça büyük bir öneme sahip olan Amarna arşivindeki mektuplardan Mısır'dan Babil'e gönderilen EA 1, EA 5, EA 14; Arzawa'ya gönderilen EA31 ve vasal devletlere gönderilen EA 99, 162, 163, 190, 367, 369, 370 numaralı mektupların dışındakiler diğer ülkeler tarafından Mısır'a gönderilmişlerdir (Moran, 1992, s. xvii). Mektupların konusunu daha çok diplomatik meseleler, siyasi evlilikler ve değerli malların takası oluşturmaktadır (Mierop, 2018, s. 121). Katı protokol kuralları içerisinde yazılan bu mektuplarda "büyük devlet" konumunda bulunan Mısır, Hitit, Mitanni, Babil, Asur, Arzawa ve Alasiya gibi devletlerin kralları birbirlerine "kardeşim" şeklinde hitap ederken, Suriye-Filistin

¹ Mısır için her ne kadar kral listelerinden yararlanarak oluşturulan tarihi bir kronoloji olsa da bazı hükümdarların tahta kalma süreleri ve siyasal anlaşmazlık dönemlerinde rakip hükümdarların çıkışma durumları kronoloji noktasından bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Mısır bilimcilerin çoğu son dönemde Cambridge Ancient History'de kullanılan tarihleri baz alıyor olsalar da düşük ve alışılmış kronolojiyi kullanan Mısır bilimciler de vardır (Kuhrt, 2017, s. 15-16). Örneğin Mısır kralları III. Amenofis'in hükümdarlık süresi Cambridge Ancient History'de MÖ 1417-1379 yılları arasında verilirken (Bkz. Edwards vd., 2006, s. 2), düşük kronolojide bu tarihler MÖ 1390-1352 yılları arasında verilmiştir (Bkz. Kuhrt, 2017: 254). Bu çalışmadaki dönem tarihleri ve kralların saltanat süreleri verilirken düşük kronolojiyi kullanan yazarlar referans alınmıştır. Bkz. Kuhrt, 2017, s. 254; Mierop, 2019, s. 178; Hornung, 2017, s. 105.

bölgesinde bulunan vasal devletlerin yöneticileri ise büyük devletler nazarında “kul” olarak görülmekteydi. Büyük devlet kralları birbirlerine “kardeşim” şeklinde hitap etmek suretiyle birbirlerinin aynı sınıfa mensup ve denk olduklarını vurgulayarak “denge ve çatışmazlık” durumunu devam ettirmek istemekteydiler (Devecchi, 2019, s. 160). “Kul” konumunda olan vasal devletler ise varlıklarını devam ettirebilmek adına tabi oldukları “büyük devlet” kralının gözüne girmek için her türlü hamleyi yapmakta ve gerektiğinde ise yine siyasi menfaatleri doğrultusunda başka bir devlete sadakat gösterebilmekteydiler (Mieroop, 2018, s. 120-121). Bu dönemde gerek büyük gerekse vasal devletler ekonomik faaliyetlerle ve siyasi evliliklerle denge politikası kurmayı tercih etmiş, diğer devletlerle çatışma yaşamamaya gayret etmişlerdir. Hatti, Mitanni, Babil, Asur gibi büyük devletler sürdürülen diplomatik ilişkilerin merkezi olan Mısır’ı her ne kadar eski gücünde görmeyip uluslararası konumunda gerileme olduğunu düşünseler de Amarna mektuplarında bu düşüncelerine dair bir ize rastlanmamaktadır. Hatta Mısır’ın en yakın müttefiki olan Mitanni’yi yok etmeyi aklına koymuş olan Hatti kralı Şuppiluliuma dahi Mısır’la barışı korumak istemektedir (Bryce, 2005, s. 19)².

Devletlerarası iyi ilişkiler kurmanın bu denli önemli olduğu bir çağda Mısır’ın en yakın müttefiki Mitanni devleti olmuştur. Amarna arşivinde bulunan ve EA 17 ile EA 30 arasında numaralandırılan on üç mektup Mitanni kralı Tuşratta tarafından Mısır’a gönderilmiştir (Mynarova, 2007, s. 61). Tuşratta’nın Mısır kralları III. Amenofis, IV. Amenofis ile Mısır kraliçesi Teye’ye yazmış olduğu bu mektuplar (Kuhrt, 2017, s. 383) Mısır-Mitanni ilişkilerinin yanı sıra Amarna Çağı’nın diplomasi anlayışını da ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

III. Amenofis Dönemi Mısır-Mitanni İlişkileri

MÖ 16. yüzyılın ortalarında Anadolu’da yaşayan en eski kavimlerden biri olan Hurrilerin yaşadıkları bölgeler savaşçı bir kavim olan Mitanniler tarafından işgal edilmiş ve böylece yönetici sınıfı Mitannilerden, halkı ise Hurrilerden oluşan Hurri-Mitanni devleti kurulmuştur (Memiş ve Bülbül, 2014, s. 90). MÖ 15. yüzyılda Hatti, Babil ve Mısır’la birlikte Yakındoğu’nun en güçlü devletlerin biri haline Mitanni’nin Fırat’ın batısındaki toprakları kontrol etme isteği Hatti ve Mısır’la karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Mitanni kralı Artatama’nın Mısır firavunu IV. Tutmosis ile anlaşma yoluna gitmesiyle Mısır ve Mitanni arasındaki çatışma sona erse de Mitanni’nin Hatti ile olan mücadelesi devam etmiştir (Bryce ve Rees, 2016, s. 124). Mısır kralı IV. Tutmosis ve Mitanni kralı Artatama’nın kızı arasında gerçekleşen evlilik sayesinde iki ülke arasında tesis edilen müttefikliğin en büyük nedeni, Mısır’ın daha önce Kuzey Suriye’ye defaatle düzenlediği seferlere rağmen bölgede istikrarın sağlanamaması ve gittikçe büyüyen Hatti’nin hem Mısır’ın hem de Mitanni’nin çıkarlarını bu bölgede tehdit etmesidir (Kuhrt, 2017, s. 253). Babası IV. Tutmosis’in ölümü üzerine çocuk denebilecek bir yaşta tahta çıkan ve Kuzey Suriye’den Sudan’a uzanan bir imparatorluğu devralan III. Amenofis, babasının yaptığı gibi Mitanni devleti ile barışçıl bir politika yürütmeye devam etmiştir (Mieroop, 2019, s. 186). Bu dönemde Mısır’ın barışçıl politikası sadece

² Mısır’ı imparatorluk kimliğine kavuşturan ve Mısır tarihinin en büyük fatihi olarak kabul edilen kişi III. Tutmosis’tir (Booth, 2007, s. 2). III. Tutmosis zamanında Orta ve Kuzey Suriye’ye birçok sefer düzenlenmiş, Suriye ve Filistin’in büyük bölümü bu dönemde kontrol altına alınmıştır (Spalinger, 2005, s. 130). Sadece Suriye ve Filistin’deki başarılarıyla yetinmeyen III. Tutmosis, Asya bölgesindeki topraklar üzerinde de sıkı bir yönetim uygulamıştır. Ayrıca güneyde Nübye’nin tamamen kontrol altına alınmasıyla ele geçirilen altın yatakları Mısır’ın askeri başarılarının ekonomik olarak taçlanması sağlamıştır (Hornung, 2017, s.97-98). Amarna dönemine gelindiğinde ise Mısır, uzunca yıllar sürdürdüğü savaşların sonucunda uluslararası konumunu sağlamlaştırmış durumdaydı ve bunun getirmiş olduğu rahatlıkla askeri faaliyetler oldukça azalmıştı (Mieroop, 2019, s. 178). Yeni Krallık Dönemi’nde Mısır devletinin sınırları için bkz. Ek 1.

Mitanni'ye yönelik değildir. Nübye'ye yapılan birkaç seferden başka herhangi bir askeri faaliyetin görülmediği III. Amenofis döneminde Mısır'ın zenginlikleri kullanılarak diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurulmuş, III. Amenofis'in zekice yürüttüğü diplomasi anlayışı sayesinde bu dönemde Mısır'ın kuzey sınırlarında herhangi bir sorun yaşanmamıştır (Redford, 1987, s. 195).³ III. Amenofis'in 38 yıl süren saltanatının en başarılı yönü gerçekleştirdiği siyasi evlilikler yoluyla ortaya koyduğu bu diplomasi anlayışıdır. (Booth, 2007, s. 3). III. Amenofis'in gerçekleştirdiği siyasi evliliklerden ikisi Mitanni prensesleri ile olmuştur. III. Amenofis ilk olarak Mitanni kralı Tuşratta'nın kız kardeşi Mitanni prensesi Gulikhhepa (Kelu-hepa) ile evlenmiştir. Mısır'dan Mitanni'ye gönderilen altınlar karşılığında Kelu-hepa maiyetindeki 317 kadın hizmetkarlarıyla Mısır'a gelin olarak gelmiştir (Wilkinson, 2013, s. 333). Bu evliliğin bahsi Tuşratta'nın Mısır'a gönderdiği ilk mektup olan EA 17 numaralı mektupta da geçmektedir. EA 17 numaralı mektup 54 satırdan oluşmaktadır. Mektubun selamlama kısmı şu şekildedir:

“Kardeşim Mısır Kralı Nibmuaria'ya⁴ kardeşin Mitanni Kralı Tuşratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim sen de iyisindir. Kelu-hepa ile sen iyi ol; Evleriniz, eşleriniz, oğullarınız, soylularınız, savaşçılarınız, atlarınız, savaş arabalarınız ve ülkenizin her yeri iyi olsun” (Moran, 1992, s. 41).

Tüm Amarna mektuplarında olduğu gibi EA 17 numaralı mektup da Amarna Çağı'nın kesin kurallarla belirlenmiş yazışmalarına uygun olarak yazılmıştır. Amarna Çağı'nda büyük kralların birbirlerine yazdıkları mektuplar katı protokol kurallarına uygun olarak yazılmakta ve bu kurallarda herhangi bir dikkatsizlik yapılması devletlerarası ciddi sorunlara neden olmaktaydı (Devecchi, 2019, s. 160). Daha önce de değindiğimiz üzere eşit konumdaki devlet kralları yazdıkları mektuplarda birbirlerine “kardeşim” diye hitap ederken vasal devletlerin kralları ise “kul” olarak adlandırılmaktaydılar (Microop, 2018, s. 120-121). Tuşratta'nın yazdığı bu mektupta da görüldüğü üzere Mısır ve Mitanni eşit statüde iki devlet olduğundan mektupta “kardeşim” hitabı yer almaktadır. Ayrıca selamlama kısmında Tuşratta'nın kız kardeşi Kelu-hepa için de iyi dileklerde bulunmuştur. EA 17 numaralı mektup Tuşratta henüz tahtta değilken Mısır sarayına gelin olarak gönderilmiş olan Kelu-hepa'nın evliliğinin kesin kanıtı niteliğindedir.

Ayrıca EA 17 numaralı mektupta yer alan bir diğer konu ise bir dönem Mısır Mitanni ilişkilerinin durmasına neden olan Mitanni'de yaşanan taht kavgasıdır. Tuşratta, yasal varis Artaşumara'nın kraliyet ailesinden olmadığı düşünülen Ud-hi (Tuhi) adında biri tarafından öldürülmesiyle tahta çıkmıştı (Kuhrt, 2017, s. 386). Tuşratta'nın bu şekilde tahta çıkmış olması çoğu kişi tarafından onaylanmamıştı. Mısır devleti de bu durumdan memnun olmadığını göstermiş ve Tuşratta abisinin katilini öldürttüktan sonra Mitanni ile ilişkilerini tekrar başlatmıştı (Microop, 2018, s. 135).

“Babamın tahtına oturduğumda hala gençtim ve Tuhi ülkeme kötü davrandı ve efendisini öldürdü. Ve bu nedenle bana iyi davranmadı ve dost olmak yerine karşı tarafımda yer aldı.

³ III. Amenofis'te seleflerindeki gibi bir savaş azmine ve örgütlenme gücüne rastlanmasa da onun zamanında sanat doruk noktasına ulaşmıştır (Friedell 2006, s. 259-260). III. Amenofis, Afrika'nın ve Doğu'nun zenginliklerinden elde ettiği gelirler sayesinde Memfis, Teb, Elefantin ve Soleb gibi Mısır'ın büyük şehirlerinde muazzam büyüklükte inşa projeleri sürdürmüştür (Aldred 1973, s. 16).

⁴ Amarna Çağı'ndaki yazışmalara katılan Mısır firavunlarının isimleri mektuplaşmalarda çeşitli şekillerde geçmektedir. Örneğin III. Amenofis'ten mektuplarda Nibmuaria ya da Nimmuria şeklinde bahsedilirken IV. Amenofis'in adı ise Napḥurureya olarak geçmektedir (Rainey, 2015, s. 14-15).

Bununla birlikte, özellikle, topraklarımda işlenen bu kötülüklerden dolayı ben harekete geçtim ve kardeşim Artasumara'nın katillerini, sahip oldukları her şeyle birlikte öldürdüm.” (Moran, 1992, s. 41).

EA 17 numaralı mektupta geçen yukarıdaki satırlarla Ud-hi olayına değinen Tuşratta, suçluları cezalandırdığını özellikle belirterek Mısır'la kurduğu dostluğun devam etmesini umuyordu. Çünkü Tuşratta'nın Mısır tarafından yasal kral olarak görülmemesi ve tahtta bulunmasının şüpheli karşılanması Mısır-Mitanni ilişkilerine zarar verebilirdi. Bu nedenle Tuşratta mektupta “yasallığını” kanıtlama ihtiyacı duymuş ve asileri cezalandırdığını müttefiki olan Mısır'a bildirmiştir. Mitanni'de yaşanan bu taht kavgaları tahta geçer geçmez Suriye topraklarına gözünü diken Hitit kralı Şuppiluliuma'nın da dikkatini çekmiş görünmektedir. Tuşratta'nın tahta çıktığı sırada Mitanni tahtında hak iddia eden bir diğer isim ise II. Artatama idi. Şuppiluliuma Kuzey Suriye'deki hedeflerini gerçekleştirmek ve Mitanni'nin gücünü kırmak için II. Artatama'yı “yasal kral” olarak tanımış ve onunla anlaşma yoluna gitmişti (Memiş ve Bülbül, 2014, s. 103-104). Şuppiluliuma'nın Mitanni'ye karşı ilk hamlesinin başarısız olduğunu ve ilk Suriye seferinden eli boş döndüğünü yine EA 17 numaralı mektuptan anlamak mümkündür. Mektubun ilgili bölümü şu şekildedir:

“Dahası, ertesi yıl, kardeşim. . . Hatti'nin bütün toprakları. Düşmanım topraklarıma geldiğinde Efendim Teşup onu elime verdi ve ben onu yok ettim. Onlardan hiçbirini ülkesine geri dönemedi. Ve kardeşim Hatti ülkesindeki ganimetten sana bir savaş arabası, iki at, bir erkek köle, bir kadın köle gönderdim. Ve kardeşim için beş savaş arabası ve beş at koşum takımını hediye olarak gönderdim. Ve kız kardeşim Kelu-hepa'ya hediye olarak bir altın iğne takımı, bir altın küpe takımı, bir altın tanrı (heykelciği) ve bir kap iyi cins yağ gönderdim.” (Moran, 1992, s. 41-42).

Tuşratta'nın mektubun bu kısmında bahsettiği ganimetler Hitit kralı Şuppiluliuma'nın hükümdarlığının ilk yıllarına denk gelen Suriye seferinden ele geçirilmişti (Kuhrt, 2017, s. 331). Tuşratta mektupta düşmanı tamamen yok ettiğinden bahsetmiş olsa da Bryce göre bu yenilgi Şuppiluliuma için askeri hamleler kadar diplomatik hamleler yapmanın da önemini anlamasını sağlayacak basit bir geri çekilmeden başka bir şey değildi (Bryce, 2005, s. 157). Ayrıca Şuppiluliuma'nın Mitanni'ye karşı düzenlediği bu ilk seferi sadece bir deneme baskını olarak gören tarihçiler de vardır (Edward vd.,2006, s. 6). Yani öyle görünüyor ki bu ilk seferle Şuppiluliuma bölgedeki durumu ölçmek ve gereken tedbirleri almak için ordusunun gücünü sınamak istemişti. Sebebi ne olursa olsun Mitanni'nin bu mücadeleden üstün çıkması Tuşratta'nın eline büyük bir koz vermiş ve kendisini Mısır'a karşı güçlü bir müttefik olarak sunabilmiştir. Tuşratta'nın Hititlerden elde ettiği ganimetten Mısır'a hediyeler göndermesi de kendisini Mısır'a karşı güçlü bir müttefik olarak gösterme ihtiyacının bir sonucu olarak görünmektedir. Bu ganimetlerin Mısır'a gönderilmesinin bir diğer nedeni de Amarna Çağı'nda karşımıza sıkça çıkan devletlerarası hediyeleşmedir. Amarna arşivinde yer alan mektuplara baktığımızda devletlerin birbirinden oldukça sık bir şekilde hediye talep ettiğini görmekteyiz. Devletler genellikle kendilerinde eksik bulunan malzemeleri diğer ülkelerden temin etmek istemekteydiler ve hangi ülkede hangi malzeme bolsa o ülkeden talep edilen ürün de bunun doğrultusunda gerçekleşmekteydi. Örneğin Kıbrıs'tan kereste; Mitanni, Assur ve Babil'den ise lapus lazuli ve akik gibi değerli taşlar temin edilmekteydi. (Devecchi, 2019, s. 161). Devletlerden talep edilen mallar o devlette bulunan hammadenin çokluğuyla doğru orantılı olduğundan Nübye'de köle olarak çalıştırılan altın arayıcıları sayesinde bolca altına sahip olan Mısır'dan talep edilen hediye de doğal olarak altın olmuştur (Braudel 2013, s. 139-140).

Mısır'da bolca bulunan altından faydalanmak isteyen krallar altın isteklerini oldukça rahat bir şekilde mektuplarında yinelemişlerdir. EA 41 numaralı mektupta Hitit kralı “*Kardeşim neden elini sıkı tutuyorsun hâlbuki baban böyle yapmazdı.*” (Moran, 1992, s. 114) ifadeleriyle altın isteğini açıkça dile getirirken bir diğer mektupta Asur kralı Assur-uballit kendisine gönderilen altın miktarından memnun kalmamış ve “*Bu kadarlık altın mı gönderiyorsun, oysa sizin ülkenizde altın kum gibi. Neden bu kadar tutumlu davranıyorsunuz? Ben yeni bir saray yapıyorum ona süslemeler yapmam için daha çok altına ihtiyacım var.*” demiştir (Moran, 1992, s. 39). Yine aynı isteğin Tuşratta tarafından da gerçekleştirildiğini Mısır-Mitanni mektuplarından bir diğeri olan EA 19’da görmekteyiz. Mektupta bu konuyla ilgili ifadeler şu şekildedir:

“*Kardeşimden çok altın sordum ve ona ‘Erkek kardeşim bana babasından daha çok şey hediye etsin ve göndersin, babama çok altın gönderdin, ona büyük altın kavanozlar ve altın sürahiler gönderdin, altın tuğlaları sanki ‘bakırın eşdeğeriymiş gibi’ gördün. Keliya’yı kardeşime gönderdiğimde, bana söz verdiği altın ile ilgili ona dedim ki: ‘Kardeşim bana babama davrandığından on kat daha iyi davransın ve işlenmemiş çok altın göndersin.’*” (Moran, 1992, s. 43). Tuşratta da Mısır’daki bu bolluğu bildiğinden “*Kardeşimin ülkesinde altın kum gibi*” diyerek III. Amenofis’ten bolca altın talep etmiştir. Ayrıca mektupta Mısır’la olan iyi ilişkilerin devamını dileyen Tuşratta’nın hem kendi tanrısına hem de Mısır’ın tanrısı Amon’a bol bol dua ettiği görülmektedir. EA 19 numaralı mektupta dikkat çeken bir diğer konu ise Amarna mektuplarına tıpkı hediye isteği gibi bolca konu olan “evlilik” meselesidir. EA 19 numaralı mektubun selamlama kısmında Tuşratta’nın “*Mısır’ın büyük kralı, beni seven ve benim tarafımdan da sevilen damadım Nimmureya’ya. Büyük kral, seni seven kayınpederin, kardeşin Mitanni kralı Tuşratta’nın mektubudur. Benim için her şey iyi. Senin için, halkın için, benim kız kardeşim için, diğer hanımların için, oğulların için, savaş arabaların için, atların için, savaşçıların için, ülken için ve sana ait her ne varsa onların tümü için iyilik diliyorum.*” (Moran, 1992, s. 43) ifadelerini kullanmasının ve III. Amenofis’e damadım diye hitap etmesinin nedeni olarak firavunla Tuşratta’nın kız kardeşinin evliliğinin kastedildiği düşünülebilir. Fakat mektubun ilerleyen bölümlerinde Mısır kralının Tuşratta’nın kızıyla evlenmek istediği ortaya çıkmaktadır.

“*Kardeşim, elçin Mane’yi gönderdiğinde, dedin ki: ‘Kızınızı buraya karım ve Mısır hanımı olmak üzere gönder. Kardeşimi hiç kırmadım ve hemen dedim ki: ‘Elbette!’ Kardeşimin istediği kişiyi elçin Mane’ye gösterdim ve onu gördü. Onu gördüğünde, ona büyük övgüyle söz etti. Onun kardeşimin ülkesine güvenle göndereceğim. Tanrıçam Şausga ve kardeşimin tanrısı Amon, kızımı kardeşimin arzularına uygun gösterecek’*” (Moran, 1992, s. 43-44).

Mektubun evlilikle ilgili olan bu bölümleri firavunun evlenme isteğine Tuşratta’nın olumlu cevap verdiğini ve bu tekliften oldukça memnun olduğunu göstermektedir. Amarna döneminde siyasi evlilikler vazgeçilmez politik hamleler olarak görülmekteydi. Bu dönemde akrabalık ilişkileri kurarak müttefik olma yoluna giden devletler, bu evlilikler sayesinde daha sıkı dostluk ilişkileri kurmuşlardı. Mısır-Mitanni arasındaki dostluk ilişkisi de bu politikaya uygun olarak Mısır kralını IV. Tutmosis’in Mitanni kralı Artatama’nın kızıyla evlenmesiyle başlamıştı. III. Amenofis de babasının izinden giderek Tuşratta’nın kız kardeşi Kelu-Hepa’yı kendisine eş olarak almıştı (Wilkinson, 2013, s. 333-334). EA 19 numaralı mektuptan anlaşılacağı üzere III. Amenofis Mitanni ile olan dostluğu pekiştirmek niyetiyle Tuşratta’nın kız kardeşinden sonra kızına da talip olmuştu. III. Amenofis’in iyi ilişkiler kurma ve çatışmazlık ortamı yaratma isteği sadece Mitanni’ye yönelik olmadığından diğer ülkelerle de siyasi evlilikler gerçekleştirmişti. Firavun, Mitannili prenseslerin dışında iki Suriyeli, iki Babilli, bir de

Arzawalı prenseslerle diplomatik evlilikler gerçekleştirmişti (Redford, 1987, s. 36). Firavunun gerçekleştirdiği bu evlilikler Mısır'ın diğer ülkelerle olan ilişkilerini sağlamlaştırıp görece bir barış ortamı doğurmuştur (Yiğit, 2019, s. 116). Mısır firavunlarının kendilerine yabancı eşler seçmelerine rağmen Mısır'da yabancılara karşı duyulan geleneksel düşmanlık onların Mısır'lı prensesleri diğer ülkelere gelin olarak göndermelerine engel olmuştur (Brewer ve Teeter, 2017, s. 53). Amarna Çağı'nda siyasi evlilikler sadece Mısır ile diğer ülke devletleri arasında olmamış dönemin diğer büyük güçleri de evlilikler yoluyla barış ortamını tesis etmeye çalışmışlardır. Bu evliliklerden biri Asur kralı Assur-uballit'in kızı Muballit-şerua ile Babil kralı Burnaburias arasında gerçekleşmiştir. Amarna Çağı'nın başlarında yeterince güçlü konumda olmadığından Babil tarafından ikinci derece bir devlet olarak görülen Asur, bu hamleyle iki devlet arasındaki eşitliği sağlamak istemiştir (Sever, 2008, s. 59)⁵. Yine Hitit kralı Şuppiluliuma'nın kız kardeşini Hayaşa kralına eş olarak vermesini “diplomatik evlilik” çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Hayaşa kralı Hukkana ile yapılan anlaşmada “*Hatti ülkesi kralı Majeste Şuppiluliuma şöyle söyler: İşte bak, sen Hukkana'yı, arkadaki kahramanı yücelttim. Seni iyi yaptım (sana iyi davrandım). Ve seni Hattuşa ülkesinde, Hayaşalılar arasından seçtim. Ve sana kız kardeşimi zevceliğe verdim*” (Karauguz, 2018, s. 120) ifadelerini kullanan Şuppiluliuma bir taraftan akrabalık bağı ile Hayaşa ile iyi ilişkiler kurmayı hedeflerken diğer taraftan da bu evlilik seçimini kendisinin yaptığını belirterek üstün tarafın Hatti olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca Şuppiluliuma daha sonraları çevirdiği entrikalar nedeniyle saraydan uzaklaştırılacak olan bir Babilli prensesle de evlenmiştir (Bryce, 2005, s. 14). Tüm siyasi evliliklerde olduğu gibi bunda da Şuppiluliuma akrabalık ilişkisi sayesinde Babil ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır.

Mitanni ve Mısır arasındaki ilişkilere tekrar dönecek olursak Tuşratta'nın damadım diye hitap ettiği III. Amenofis'e gönderdiği seksen dört satırdan oluşan EA 20 numaralı mektupta da iki ülke arasındaki evlilik bahsinin devam etmekte olduğunu görmekteyiz. Klasik selamlama bölümü ve iyi dileklerle başlayan mektupta Tuşratta Mısır'dan gönderilen altınların miktarı noktasında hoşnutsuzluğunu dile getirdikten sonra Mısır firavuna eş olarak göndereceği kızının hazırlıklarının henüz bitmediğini dile getirmiştir. Tuşratta Mısır elçisinin Mitanni'de hazırlıkların tamamlanması için altı ay daha bekleteceğinden bahsetmektedir (Moran, 1992, s. 47-48). Tuşratta'nın Mısır'a gönderdiği bir sonraki mektup olan EA 21 numaralı mektuptaki “*Kızımı sevdiğim kardeşime eş olarak verdim. Tanrıçam Sauşga ve Simige kızımı kardeşimin arzularına uygun gösterebilir ve kardeşime büyük lütf versinler. Onlar kardeşimi kutsasınlar ve kardeşim sonsuza kadar yaşasın.*” (Moran, 1992, s. 50) ifadelerinden bir önceki mektupta bahsi geçen çeyiz hazırlıklarının bittiği ve Tuşratta'nın kızını Mısır sarayına gönderdiği anlaşılmaktadır. Aynı mektupta III. Amenofis'e bolca dua eden Tuşratta ayrıca iki ülkenin de elçilerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Mektup Tuşratta'nın III. Amenofis'e gönderdiği tebrik hediyesinin bahsiyle son bulmaktadır (Moran, 1992, s. 50).

EA 22 numaralı mektup Tuşratta'nın damadı III. Amenofis'e gönderdiği düğün hediyelerinin uzun bir listesinden oluşmaktadır. Mektubun son kısmında III. Amenofis'e eş olarak gönderilen Mitanni prensesinin Tadu-hepa olduğu açıkça ifade edilmektedir (Moran,

⁵ Uzunca yıllar Mitanni ve Babil devletlerinin nüfuzu altında kalan Asur devleti, saltanatı Amarna Çağı'na denk gelen kralları Assur-uballit zamanında önemli bir devlet haline gelmeye başlamıştır (Sever, 1987, s. 422-423). Hititlerin Mitanni topraklarına saldırmasını fırsat bilen Assur-uballit bu devletin doğu topraklarını ilhak etmiştir. Bu hamlesiyle uluslararası konumunu güçlendiren Asur devleti Mısır sarayına eşit statü talep eden iki mektup göndermeyi başarmış bu durum Babil devletinin tepkisine sebep olsa da Asur “büyük devletler kulübüne” kabul edilmiştir (Mieroop, 2018, s. 161). Amarna Çağı'nda Yakındoğu haritası için bkz. Ek 2.

1992, s. 57). Tuşratta'nın göndendirdiği hediyeler atlar, at arabaları ve lapus lazuli ile süslenmiş takılardan oluşan değerleri yüksek hediyeleri ihtiva ettiği gibi oklar, battaniyeler ve ayakkabılar gibi daha düşük değerde yüzlerce hediyeyi kapsamaktadır (Moran, 1992, s. 51-57).

EA 23 numaralı mektup ise selamlama bölümün ardından Mısır'a gönderilen Tanrıça Şauşga heykelinden bahsetmektedir. *"Her şeyin iyi, çok iyi olmasını sağlaması için, bütün yeryüzünün sahibesi, Ninovalı tanrıçam Şauşga şöyle der: "Mısır'a sevdiğim ülkeye gitmeyi, sonra da geri gelmeyi dilerim." Şimdi buna dayanarak onu sana gönderiyorum ve o yoldadır. Babamın zamanında [...] o ülkedeydi ve tıpkı daha önceden olduğu gibi orada kalmıştı ve onurlandırıldı. Şimdi kardeşim onu orada on kat daha onurlandırın. O dilediğinde dönmesini sağlasın. Cennetin hanımı Şauşga, bizleri, kardeşimi ve beni yüz bin yıl boyunca korusun, Tanrıçamız bize sevinç bağışlasın ve biz ilelebet dost kalalım. Şauşga benim tanrıçam ve kardeşimin tanrıçası değil midir?"* (Moran, 1992, s. 61-62). Mektubun tanrıça heykelinin gönderilmesiyle ilgili yazılmış olan bu satırlarından anlaşıldığı üzere Tuşratta, Tanrıça'nın Mısır'a gönderilmeyi kendisinin istediğini iddia etmektedir. Ayrıca aynı satırlardan heykelin daha önce de Mısır'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Heykel, iyice yaşlanan III. Amenofis'e şifa vermesi sebebiyle gönderilmiş olabileceği gibi Tuşratta'nın kızı Tadu-hepa ve Mısır firavununun evliliklerini nedeniyle gönderilmiş de olabilir (Kuhrt, 2017, s. 384-385). Tuşratta'nın III. Amenofis'e yazdığı mektuplar oldukça uzun olan EA 24 numaralı mektup ve Tuşratta'nın Mısır'a gönderdiği hediyelerin listesinin olduğu EA 25 numaralı mektupla son bulmuştur (Moran, 1992, s. 63-81). Tuşratta tarafından gönderilen Şausga heykeli III. Amenofis'e şifa getirmemiş olacak ki firavun saltanatının 38. yılında yerini şaşırtıcı bir isme bırakarak vefat etmiştir (Redford, 1992, s. 54). III. Amenofis öldüğünde geriye, saltanatı boyunca komşu ülkelerle sürdürdüğü dostane ilişkiler, Mısır'ın öz kaynaklarından ve dış ticaretten elde edilen gelirle zenginleşmiş ve güçlenmiş bir ülke bırakmıştır (Dijk, 2000, s. 265).

IV. Amenofis (Akhenaton) Dönemi Mısır- Mitanni İlişkileri

III. Amenofis'in ölümüyle bazıları için tarihin "ilk tek tanrıcısı" bazıları için ise "dinsiz" olan IV. Amenofis MÖ 1353 yılında tahta çıktı (Bunson, 2002, s. 18). Aslında tahtın birinci varisi olmayan IV. Amenofis, büyük kardeşi Tutmosis'in erken yaşta ölümü nedeniyle Mısır tahtına oturabilmiştir (Hoffmeir, 2015, s. 62). Tahta geçtikten kısa bir süre sonra gerçekleştirmeye başladığı dini devrimin nedeni büyük olasılıkla hanedanın başlangıcından itibaren yönetimde önemli bir güce sahip olan Amon rahiplerinin gücünü kırmaya yönelikti (Vecoutter, 2016, s. 83)⁶. Uygulamaya koyduğu din devriminin siyasi nedenleri olabileceği gibi tamamen ruhani nedenleri olması da olası görülmektedir. IV. Amenofis'in güneş teolojisi fikirlerinin oluşmasında güneş kültünün merkezi olan Heliopolis şehrinin başrahibi ve aynı zamanda IV. Amenofis'in annesi Teye'nin kardeşi olan Ane'in etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir (Hofmeir, 2015, s. 64). Ayrıca babası III. Amenofis saltanatı süresince güneş tanrısı Ra'yı oldukça ön plana çıkarmış, kendisini tasvirlerde tanrı Ra'nın oğlu olarak değil

⁶ Mısır'da XII. Hanedanlık MÖ 1790'larda yıkılmıştır. Bu dönemden sonra Mısır tahtına iktidar süreleri oldukça kısa olan krallar oturmuştur. Mısır yönetiminde görülen bu istikrarsızlık devleti güçsüz bırakmış ve bu durumun sonucunda Hyksoslar adı verilen yabancı bir kavim Memfis'te yönetimi ele geçirmiştir (Freeman, 2003, s. 62-63). Mısır için çalkantılı bir dönemi ifade eden Hyksos hakimiyetini sona erdiren ve XVIII. Hanedanlık'ı kuran kişi ise Ahmose olmuştur (Hornung, 2017, s. 80-81). Ahmose'nin Hyksosları tanrıların desteğiyle yendiği düşüncesi XVIII. Hanedanlık'ta dinin yönetim üzerinde etkili olmasına neden olmuştur (Vecoutter, 2016, s. 77). Ahmose'den sonra tahta çıkan Mısır firavunları I. ve III. Tutmosis'in büyük başarılarının tanrı Amon sayesinde gerçekleştiği inancı ve savaşlardan elde edilen ganimetlerin Amon tapınağına bağışlanması Amon rahiplerinin bu dönemde oldukça güçlenmesine neden olmuştur (Kurhan, 1995, s. 508-510).

bizzat tanrı Ra olarak betimletmiş ve kendisine “ışıldayan güneş kursu” demiştir (Mieroop, 2019, s. 188). Güneş inancının babası tarafından bu kadar ön plana çıkarılmış olması genç firavunun fikirlerin oluşmasına etki etmiştir. IV. Amenofis “güneş diskiyle” tasvir edilen tanrı Aton’a olan inancı nedeniyle “Amon’u memnun eden” anlamına gelen ismini Akhenaton yani “Aton’un hayırlı evladı” olarak değiştirmiştir (Brewer ve Teeter, 2017, s. 56). Saltanatının beşinci yılında yeni dini tesis etmek için geleneksel başkent Memfis’i terk eden Akhenaton, hiçbir kültü ait olmayan bakir topraklarda “Aton’un ufku” anlamına gelen Akhataten şehrini kurmuştur (Dijk, 2000, s. 269). Bugünkü el-Amarna bölgesinde kurulan Akhataten şehrinde tanrı Aton’a iki tapınak yapılmıştır (Despancques, 2016, s. 85). Akhenaton döneminde gerçekleştirilen din devrimi kapsamında Amon başrahibi sürgün edilmiş, üst düzey devlet memurları görevden alınarak yerlerine alt tabakadan kişiler atanmıştır (Hornung, 2017, s. 106-107). Bu dönemde Amon ve diğer Mısır tanrıları yok sayılıp tanrı Aton en üstün tanrı konumuna yükseltilmiştir (Eliade, 2003, s. 132). Aton’un bu kadar ön plana çıkarılması Akhenaton’un dininin monoteist özellik taşıyıp taşımadığı tartışmalarını beraberinde getirir de resmîyette tüm tanrıların yasaklanmasına rağmen firavunun başka tanrı inaçlarını taşıyıp taşımadığının tam olarak bilinmemesi “tektanrıcılık” iddialarının tam olarak kanıtlanamamasına neden olmuştur (Montserrat, 2000, s. 36-37). Akhenaton döneminde Maat, Shu ve Tefnut gibi tanrılara duyulan saygının devam ediyor oluşu da firavunun getirdiği yeni dinin monoteist olmaktan ziyade tek bir tanrının ön plana çıkarılmasına rağmen diğer tanrılara da inancın devam ettiği henoteist inanışa yakın olduğunu göstermektedir (Brewer ve Teeter, 2017, s. 57). Mısır devletinde o güne kadar görülmemiş olan tüm bu dini değişimler yaşanırken tanrı Amon’un XVIII. Hanedanlık boyunca bu denli güç kazanmış olmasından rahatsızlık duyan Heliopolis ve Memfis rahipleri gerçekleştirmeye çalıştığı dini devrimde Akhenaton’u desteklemişlerdir (Breasted, 1908, s. 268). Rahiplerin dışında maddi menfaat peşinde olan yeni aristokrat kesimin ve paralı askerlerin de desteğini alan Akhenaton dini devrimi gerçekleştirebilmiştir (Diakov ve Kovalev, 2010, s. 141). Gerçekleştirilen din devrimi içte eski konumlarını kaybeden Amon rahipleriyle aristokratların tepkisini çekerken dış siyasetin de ihmal edilmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Hitit kralı Şuppiluliuma’nın ilk seferinde Mitanni’ye karşı başarısız olsa da Kizzuwatna ile anlaşarak Doğu Akdeniz’de topraklarını genişletmesi Mitanni’nin bölgedeki çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır (Köroğlu, 2013, s. 127). Hititlerin Mitanni karşısında büyük tehdit haline gelmesi Tuşratta’yı III. Amenofis’in ölümünden sonra da Mısır’la müttefik olmaya itmiştir. III. Amenofis’in ölümü üzerine Mitanni kralı Mısır ve Mitanni arasındaki siyasi ve ekonomik bağların sürekliliğini sağlamak için III. Amenofis’in eşi ve Akhenaton’un annesi olan kraliçe Teye’ye EA 26 numaralı mektubu yazmıştır (Raine, 2015, s. 17). Eşitlik ve denklik anlayışının bu denli önemli olduğu bir çağda bir kralın, eşi kabul ederek Mısır kraliçesi Teye’ye mektup yazması kraliçenin dış politikada ne kadar etkili olduğunu ve krallara denk bir konumda kabul edildiğini göstermektedir. Tuşratta’nın Mısır kraliçesi Teye’ye yazdığı EA 26 numaralı bu mektup 66 satırdan oluşmaktadır. Mektubun selamlama kısmı şu şekildedir:

“Mısır’ın hanımefendisine, Mitanni kralı Tuşratta şöyle der: Benim için her şey iyi. Sizin için, ev halkınız için, oğlunuz için (Akhenaton), umarım her şey iyi gidiyordur. Benim kızım ve sizin de gelininiz olan Tadu-Heba için de her şey iyidir umarım. Sizin ülkeniz için, birlikleriniz için ve size ait her ne varsa umarım tümü için her şey iyi durumdadır” (Moran, 1992, s. 84).

Selamlama kısmında dikkat çeken husus III. Amenofis’in eşi olan Mitanni prensesi Tadu-Hepa’nın Tuşratta tarafından Teye’nin gelini yani Akhenaton’un eşi olarak anılmasıdır. Bu durum III. Amenofis ölünce hareminin Akhenaton’a devretmiş olmasıyla açıklanabilir.

Mektubun devamında III. Amenofis’le ne kadar iyi dost olduklarını dile getiren Tuşratta aynı dostluğu kat ve kat fazla olarak Akhenaton’a da göstereceğini söylemiştir. Mektubun ilerleyen bölümünde Tuşratta’nın Teye’ye “*Oğlunuz neden bana altın göndermiyor oysa altının onun ülkesinde kum gibidir*” demesi Mitanni kralının Mısır’dan tek beklentisinin dostluk olmadığının göstergesidir. Tuşratta mektubunu iki ülke ilişkilerinin devamı için elçilerin karşılıklı gidip gelmesini dileyerek bitirmiştir (Moran, 1992, s. 85). Mektuptan da anlaşılacağı üzere Tuşratta’nın Mısır ile hem Hitit tehlikesine karşı hem de Mısır’da bolca bulunan altından faydalanmak için dost olarak kalmak istediği açıktır. Tuşratta’nın ana kraliçe Teye’ye gönderdiği mektuptan sonra Akhenaton’a da bir mektup yazmıştır. EA 27 numaralı bu mektup 113 satırdan oluşmaktadır. Mektubun ilk on iki satırının çevirisi şöyledir:

“Beni seven Kardeşim, damadım, sevdiğim Naphurreya’ya: Böylece Mitanni’nin büyük kralı Tuşratta senin kayın pederin, senin kardeşindir. Benim için her şey iyi durumda. Umarım senin için de her şey iyi durumdadır. Ayrıca umarım ki senin annen Tiye için, senin tüm ev halkın için de her şey iyi durumdadır. Beni kızım, senin eşin Tadu-Heba için ve diğer eşlerin için, oğulların, adamların, savaş arabaların, atların, askerlerin, ülken ve size ait her ne varsa bunların tümü için umarım her şey çok çok iyi durumdadır. Kardeşimin elçisi Mane geldi ve kardeşimin selamlarını getirdi. Kardeşimin selamını duyduğumda ve gönderdiği malları gördüğümde çok sevindim. Kardeşim bana babasına gösterdiğim gibi kendisine de sevgi göstermemi istedi. Benim sevgimi isteyen kardeşimin sevgisini istemeyecek miyim? Şu an da sana babana gösterdiğim sevgiden on kat daha fazla sevgi göstereceğim” (Moran, 1992, s. 86-87)

Tuşratta’nın yukarıda çevirisini verdiğimiz satırlarından anladığımız kadarıyla Teye’ye gönderdiği mektuptan sonra kral, Akhenaton’dan bir mektup almıştır. Akhenaton elçisiyle bazı hediyeler yollamıştır ve Tuşratta’dan tıpkı babasına gösterdiği gibi kendisine de sevgi ve dostluk göstermesini istemektedir. Mektubun 19-27. satırlarında Tuşratta Mısır’dan talep ettiği altınlar yerine kendisine lapus lazuli gönderilmek istendiğinden bahsetmektedir. “*Elçilerim heykellerin saf altıdan olduğunu kendi gözleriyle gördü.*” diyerek Mısır’da bolca altın olduğunu bildiği ve bu altınlardan kendisine gönderilmemesinin onu üzdüğünü dile getirmiştir. Mektubun devamında da Tuşratta Akhenaton’a sevgisini anlatmasının yanı sıra altın isteğini sürdürmüştür (Moran, 1992, s. 87-89).

Daha öncesinde de bahsettiğimiz gibi Tuşratta’nın ısrarla Mısır’dan altın istemesi Amarna Çağı’nda sürdürülen diplomatik ilişkilerin doğasına oldukça uygundur. Amarna Çağı, askeri seferlere dayalı dış politikanın değiştiği; “*kumdan çok altının bulunduğu*” Mısır’dan altın, “*samandan çok atın bulunduğu*” Kassit’ten atın talebinin normal karşılandığı diploması anlayışına sahip bir çağ olmuştur (Brewer ve Teeter, 2017, s. 55). Amarna Çağı’nda geliştirilen bu diploması anlayışıyla devletler kendi ülkelerinde var olmayan fakat oldukça ihtiyaç duydukları malları ticaret dışı bir yolla elde etmişlerdir (Mieroop, 2018, s. 125).

Tuşratta’nın yazdığı mektuplar aracılığıyla Mısır’dan bol bol altın ve dostluk istediği bu dönemde iki ülke arasında yaşanan bir kriz dikkat çekmektedir. Mısır’ın Mitanni elçisini Mısır sarayında alıkoyması ve elçiyi zamanında ülkesine göndermemesi Tuşratta’nın Akhenaton’u uyaran ve elçisinin serbest bırakılmasını isteyen bir mektup yazmasına sebep olmuştur. EA 28 numaralı mektupta geçen elçi kriziyle ilgili satırlar şu şekildedir:

“Kardeşimin elçisi Mane’yi benim elçimi (Keliya) serbest bırakana kadar alıkoyacağım”
Ve şimdi kardeşim onları gönderme taraftarı değil ve onları alıkoyuyor. Elçiler kuşlar gibi uzak

memleketlere giderler. Biz onlar olmazsa nasıl haberleşeceğiz? Umarım kardeşim elçilerimizin zamanında dönmesine müsaade eder ve ben de onun sözlerini işitebilirim. Kardeşim elçilerimi hemen serbest bıraksın ki ondan haber alabileyim. Elçin Mane'ye gelince, onu serbest bırakmak istiyorum ve kardeşimin elçimi serbest bırakmasını istiyorum... Kardeşim istediğim şeyleri yapsın ve beni üzmesin. Babanla konuştuklarımızı annen Teye dışındaki hiç kimse bilmez. Teye'nin bunlarla ilgili ne düşündüğünü merak ediyorsan ona sorabilirsin. Benim babandan sürekli gördüğüm sevgiyi, şimdi kardeşim sen de bana göstermelisin ve kardeşim başkalarının söylediklerine itibar etmemelisin." (Moran, 1992, s. 91).

Akhenaton'un neden Mitanni elçilerini alıkoyduğu belirsizdir. Fakat Akhenaton'un gerçekleştirmeye çalıştığı din devrimi nedeniyle Mitanni ile ilişkilerin eskisi gibi olmadığı açıktır. Tuşratta her şeye rağmen iyi ilişkilerin sürdürülmesi taraftarıdır ve bunu mektubunda dile getirmiştir. Tuşratta Akhenaton'dan başkalarının söylediği asılsız sözlere itibar etmemesini de istemektedir. Tuşratta'nın bahsettiği "başkalarının" kim olduğu da belirsizdir. Fakat Hitit saldırıları sonucu iyice karışan Suriye topraklarındaki vasal devletlerin firavuna sürekli birbirlerini şikayet eden mektuplar yazdığı düşünüldüğünde aynı şikayetlerin belki de Mitanni kralı için gelmiş olması da olasıdır. Tuşratta her şartta Mısır'la dost kalma isteğini yinelemiş ve III. Amenofis'le olan dostluğunu sık sık Akhenaton'a hatırlatmıştır. Bu mektupta ayrıca III. Amenofis'le olan dostluğuna Teye'yi tanık tutmuş ve "*Babanla konuştuklarımızı annen Teye dışındaki hiç kimse bilmez*" diyerek Teye'nin diğer ülkelerle yürütülen yazışmalara ilk elden şahit olduğunu ve dış politikada bilgi sahibi olduğunu bizlere bir kez daha göstermiştir. Tuşratta'nın Akhenaton'a babası III. Amenofis'le olan dostluğunu hatırlatmaya son mektubu olan EA29 numaralı mektupta da devam etmiştir. Tuşratta bu mektupta Mısır'la daha önce gerçekleştirilen siyasi evlilikleri hatırlatmaktadır. Tuşratta, dedesi Artatama'nın ve babası Şuttarna'nın Mısır'a kızlarını gelin olarak vermeden önce defalarca Mısır'ın isteğini geri çevirmelerine rağmen kendisinin ilk seferde kızını III. Amenofis'e eş olarak göndermeyi kabul ettiğini anlatmaktadır (Moran, 1992, s. 93). Tuşratta bu durumu hatırlatarak Mısır'a karşı ne kadar iyi niyetli olduğu göstermek istemiştir. Mektubun 69-79. satırlarında yer alan "*Kardeşim elçim Keliya'yı serbest bıraktı ve bana heykeller gönderdi*" ifadelerinden bir önceki mektupta bahsi geçen elçi meselesinin çözüldüğü anlaşılmaktadır. Elçiler karşılıklı olarak serbest bırakılmıştır. Fakat Tuşratta elçisiyle kendisine gönderilen ve altın yerine tahtadan yapılmış olan heykelden hiç memnun olmamıştır (Moran, 1992, s. 94-95). Tuşratta mektubun devamında Mısır kralına olan sevgisini, Mısır'da altının oldukça bol olduğunu ve altın isteğini sıkça tekrarlamıştır.

Akhenaton döneminde her ne kadar Mitanni ile bir çatışma yaşanmasa da III. Amenofis dönemine göre ilişkiler zayıflamıştır. Bunun ilk nedeni daha önceden de bahsettiğimiz gibi Akhenaton'un gerçekleştirdiği din devrimi nedeniyle dış politikayı ihmal etmesidir. Bir diğer neden ise kuşkusuz Hitit tahtına geçen Şuppiluliuma'nın Hititleri oldukça güçlü bir devlet konumuna yükseltmesidir. Hatti kralı, Mitanni'ye karşı gerçekleştirdiği ilk saldırıda başarısız olsa da daha sonrasında Fırat Nehri'ni geçerek Mitanni'nin Suriye'deki vasal devletlerini ele geçirmiştir. Mitanni'nin Suriye'deki topraklarını kaybetmesi ve özellikle en güçlü kalelerinden biri olan Karkamış'ın Hitit hakimiyetine girmesiyle Tuşratta itibar kaybına uğrayıp öldürülmüş, tahtı ise II. Artatama ele geçirmiştir (Ünal, 2002, s. 95). Önceleri II. Artatama'yı destekleyen Şuppiluliuma, Artatama'nın Asur etkisine girmesiyle Tuşratta'nın oğlu Şattiwaza'yı destekleyerek onu Mitanni tahtına geçirmiş, sadece bir piyon olarak tahtta bulunan Şattiwaza'nın Hititlere duyduğu minnettarlık nedeniyle Fırat'ın batısındaki toprakları Hititlere

vermesiyle Mitanni devleti Hititlerin vasalı haline gelmiştir (Liverani, 2014, s. 293). Şuppiluliuma'nın Suriye'deki başarılarının uzun uzun anlatıldığı Şattiwaza ile yaptığı anlaşmadan, Hitit kralının kızını Şattiwaza ile evlendirdiği de anlaşılmaktadır (Karauğuz, 2018, s. 163). Bu evlilikle Şattiwaza'yı kendine bağlayan Şuppiluliuma Mitanni tahtı üzerindeki hakimiyetini de iyice sağlamlaştırmıştır.

Mitanni "büyük devlet" statüsünden çıkıp bir vasala dönüşme sürecinde Mısır'dan herhangi bir destek görememiştir. Mısır'ın iç siyasetinde uğraştığı din devrimi onun dış siyaseti ihmal etmesine neden olmuştur. Akhenaton'un tahtta olduğu dönemde Mısır'ın Suriye'deki vasalları taraf değiştirmiş, Amurru ve Kadeş gibi vasal devletler Hititlerin safına katılmıştır (Hornung, 2017, s. 110). Özellikle Biblos kralı Rib-Adda firavuna bölgedeki durumun gidişatıyla ve diğer vasal devletlerin ihanetiyle ilgili onlarca mektup göndermiştir (Mieroop, 2019, s. 183-184). Hornung'a göre bu dönemde Mısır, Halep ve Alalah gibi vasallarını kaybedip en büyük müttefiki Mitanni'den soyutlanırken Akhenaton Suriye'deki tüm tehlikeli gelişmelere seyirci kalmıştır (Hornung, 2017, s. 110). Mieroop'a göre ise Mısır, önceden de küçük garnizonlarla idare ettiği Suriye'den istediği kaynakları elde ettiği sürece bölgedeki küçük devletlerin aralarındaki çatışmalara göz yummuştur (Mieroop, 2019, s. 183-185). Sebep ne olursa olsun Mısır'ın Suriye'deki topraklarını kaybetmesiyle Mitanni'den soyutlandığı açıktır. Mısır din devrimiyle o güne kadar Mısır'da görülmemiş köklü bir değişimin getirdiği kargaşayla uğraşırken Mitanni devleti ise büyük bir asker ve devlet adamı olan Şuppiluliuma'nın saldırılarına daha fazla dayanamayarak vasal bir devlet haline dönüşmüştür.

Sonuç

MÖ 14. yüzyılın ikinci yarısında Eski Yakındoğu coğrafyasında bulunan devletler arasında karşılıklı gereksinimlerini karşılamak ve siyasi çıkarlarını korumak amacıyla siyasi evliliklere, karşılıklı yazışmalara ve hediye takasına dayanan bir diplomasi anlayışı ortaya çıkmıştır. Amarna Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Mısır firavunları III. Amenofis'in ve IV. Amenofis'in (Akhenaton) diğer devletlerle yazışmalarından oluşan ve Mısır'ın el-Amarna bölgesinde bulunan mektuplardan dönemin devletlerarası ilişkilerini anlamak mümkündür. Bu dönemde Mısır her ne kadar diplomatik yazışmaların merkezinde yer alıyor olsa da Yeni Krallık Dönemi'nin başlarındaki gücünü kaybetmiştir. Amarna Çağı'nda askeri faaliyetlerinin durma noktasına gelmesiyle güç kaybına uğrayan Mısır devleti bu yöndeki eksikliklerini ortaya koyduğu siyasi hamlelerle tamamlamak istemiştir. Çalışmamıza konu olan Mısır-Mitanni mektuplarından da anlaşılacağı üzere Mısır'ın bu dönemdeki en önemli siyasi hamlesi diğer ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu politik evlilikler olmuştur. Mısır devleti başta en büyük müttefiki Mitanni olmak üzere Babil ve Arzawa ülkeleriyle de evlilik yoluyla akrabalık ilişkisi kurmuştur. Sadece Mısır devleti değil dönemin diğer güçlü devletleri ve vasal devletler arasında evlilikler görülmektedir. Bu evlilikler önemli stratejik hamleler olarak görülmüş ve müttefikliğin devamı için önemli bir unsur olarak algılanmıştır. Mısır ve Mitanni devletleri Kuzey Suriye'de gittikçe güçlenen Hitit ve Mezopotamya'da güçlenmeye başlayan Asur devletine karşı ittifak oluştururken diğer devletler de benzer siyasi kaygılarla politik adımlar atmışlardır. Her ne kadar Mısır devleti "kardeşim" şeklinde hitap ettiği ülke krallarını eşiti olarak kabul etmiş görünse de talep edilmesine rağmen Mısırlı prenseslerin herhangi bir ülkeye gelin olarak gönderilmemesi bu dönemdeki "eşitlik" kavramının göreceli olduğunu göstermektedir. Amarna Çağı'nda diğer ülke saraylarına gelin olarak giden prenseslerin gittikleri ülkelerdeki siyasi güçleri tam olarak bilinmese de dolaylı yünden de olsa devletler

arası siyasete dahil olmuşlardır. Hatta Mısır kraliçesi Teye, devletler arası yazışmalarda bir kralla eşit konumda görülmüş ve Amarna siyasetine doğrudan yer almıştır.

Mısır Mitanni mektupları bağlamından hareketle Amarna diplomasisini konu alan çalışmamızda dikkatimizi çeken bir diğer husus da siyasi evlilikler kadar önemli olan hediye takasıdır. Bu dönemde krallar birbirlerinden hediye talep etmekten çekinmemiş, hediyelerin miktarından ya da kalitesinden duydukları rahatsızlıkları yazdıkları mektuplarda açık açık dile getirmişlerdir. Özellikle Mısır'da bolca bulunan altın diğer ülkelerden oldukça talep görmüş, Mısır devleti de bu altınlar sayesinde tıpkı siyasi evlilikler yoluyla olduğu gibi diğer ülkelerle iyi ilişkiler kurmaktan geri durmamıştır. III. Amenofis döneminde hem Mısır'ın yakın müttefiki olan Mitanni ile hem de diğer ülkeler ile oldukça iyi şekilde ilerleyen ilişkiler Mısır tahtına IV. Amenofis'in geçmesiyle sekteye uğramıştır. Mısır firavunu IV. Amenofis'in Mısır'da o güne değin görülmemiş bir din devrimine girişmesi içte çeşitli kesimlerin tepkisini çekerken dış siyasetin de ihmal edilmesine neden olmuştur. Bu dönemde Mısır Kuzey Suriye'deki vasal devletlerini kaybetmesiyle müttefiki Mitanni'den soyutlanmış, Mısır'dan herhangi bir destek göremeyen Mitanni devleti Hitit devletinin saldırıları ve taht kavgaları nedeniyle vasal bir devlete dönüşmüştür. Mısır devletinde yaşanan dini devrimin dolaylı da olsa Amarna Çağı'nın başlarında oldukça güçlü bir konumda bulunan Mitanni devletinin vasal bir devlete dönüşmesinde etkisinin olması, devletlerarası müttefikliğin ve Amarna Çağı'nda titizlikle yürütülen politik hamlelerin ne kadar önemli olduğunu kanıtlaması açısından oldukça büyük önem teşkil etmektedir. Mısır'ın dış siyasetini etkileyen din devrimi içsel karışıklıklar da doğurmuş, Akhenaton'un ölümüyle Mısır'da eski dini inançlara tekrardan dönüş yaşanmıştır. Tarihi büyük zaferlerle dolu olan XVIII. Hanedanlık Akhenaton'un ardından tahtta geçen ve egemenlik süreleri oldukça kısa olan birkaç kraldan sonra dağılmış, Mısır'da yeni bir dönem başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aldred, Cyril (1973), Akhenaten and Nefertiti, The Brooklyn Museum in Association with The Viking Press, New York.
- Booth, Charlotte, (2007), The Boy Behind the Mask Meeting the Real Tutankhamun, Published By Oneworld Publications, Oxford.
- Breasted, J. Henry, (1908), A History of Ancient Egyptions, Charles Scribner's Sons, New York.
- Braudel, Fernand, (2013), Bellek ve Akdeniz -Tarihöncesi ve Antikçağ, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Brewer, Douglas J. ve Teeter, Emily, (2017), Mısır ve Mısırlılar, Çev. Nihal Uzan, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Bryce, Trevor, (2005), Letters of the Great Kings of the Ancient Near East the Royal Correspondence of the Late Bronze Age, Routledge, New York and London.
- Bryce, Trevor, (2005), The Kingdom of Hittites, Oxford University Press, New York.
- Bryce, Trevor ve Ress-Birkett Jessie, (2016), Atlas of the Ancient Near East From Prehistoric Times to the Roman Imperial Period, Routledge, New York and London.
- Bunson, Margeret, (2002), Encyclopedia of Ancient Egypt, Facts On File, New York

- Desplancques, Sophie, (2016), Antik Mısır, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara.
- Devecchi, Elana, (2019), Antik Yakındoğu, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Ed. Umberto Eco, Alfa Basım, İstanbul.
- Diakov,V. ve Kovalev,S., (2010), İlkçağ Tarihi Cilt: 1,Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, Yordam Kitap, İstanbul.
- Dijk, Jacobus Van, (2000). “The Amarna Period and the Later New Kingdom (1352-1069)”, The Oxford History of Ancient Egypt, Ed. Ian Shaw, Oxford University Press, New York.
- Edwards, I.E.S; Gadd, C. J.; Hamond, N. G. L ve Sollberger, E., (2006) The Cambridge Ancient History Vol. II. Part 2, History of The Middle East and The Aegean Region c. 1380-1000 BC, Cambridge University Press, United Kingdom.
- Eliade, Mircea,(2003), Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Fremaan, Charles, (2003), Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, Çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara,
- Friedell, Egon, (2006), Mısır ve Antik Yakındoğu’nun Kültür Tarihi, Çev. Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara,
- Hoffmeir, James K., (2015), Akhenaten and the Origins of Monoteizm, Oxford University Press, New York.
- Hornung, Erik (2017), Mısır Tarihi, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Karağuz, Güngör, (2018), Hitit Devleti’nin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Kinsey, Brian (ed.), (2011). Ancient Egypt and the Near East: An Illustrated History, Marshall Cavendish Reference, New York.
- Kuhrt, Amelie (2017), Eski Çağ’da Yakındoğu-Cilt 1, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Kurhan, Mürüvvet, (1995), İmparatorluk Tanrısı Amon, Belleten, Cilt LIX, Sayı 226, 499-582.
- Liverani, Mario, (2014), The Ancient Near East History, Society and Economy, Routledge Publishing, New York.
- Memiş, Ekrem ve Bülbül,Cemil, (2014), Eskiçağda Göçler, Ekin Yay., Bursa
- Mieroop, Marc Van De, (2019), Eski Mısır Tarihi, Çev. Ali Oğuz Bozkurt, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Mieroop, Marc Van De, (2018), Eski Yakındoğu Tarihi, Çev. Sinem Gül, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Montserrat, Dominic,(2000), Akhenaten, History,Fantasy and Ancient Egypt, Routledge, New York.
- Moran, L. William, (1992), The Amarna Letters, The Johns Hopkins Press Ltd., London.

- Mynarova, Jana, (2007), Language of Amarna - Language of Diplomacy Perspectives on the Amarna Letters, Czech Institute of Egyptology Faculty of Arts, Prague, 2007.
- Rainey, F. Anson, (2015), The El- Amarna Correspondence , A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna based on Collations of all Extant Tablets, Vol 1, HdO 110, Ed.; William M. Schniedewind, Brill, Leiden-Boston.
- Redford, Donald B., (1987), Akhenaten: The Heretic King, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Sever, Erol, (1993), Asur Tarihi, Karnak Yayınları, İstanbul.
- Sever, Hüseyin, (1987), Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri, Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi, Cilt 31, Sayı 1-2, 421-428.
- Spalinger, Anthony J., (2005), War in Ancient Egypt: The New Kingdom, Blackwell Publishing, Oxford UK.
- Ünal, Ahmet, (2002), Hititler Devrinde Anadolu cilt1, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Vercoutter, Jean (2016), Eski Mısır, Çev. Emine Çaykara, İletişim Yay., İstanbul.
- Wilkinson, Toby, (2013), Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra' ya Bir Uygarlığın Tarihi, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.
- Yiğit, Turgut, (2019), Eski Mısır Tarihi, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara.

EKLER

Ek 1: Yeni Krallık Dönemi Mısır Devleti (Brian KINSEY (ed.), Ancient Egypt and the Near East: An Illustrated History, Marshall Cavendish Reference, New York, 2011, s. 30.)

Ek 2: Amarna Çağı'nda Yakınoğu Coğrafyası

(Trevor Bryce, The Kingdom of Hittites, Oxford University Press, New York 2005, s. 53)